

Prilog poznavanju poljoprivredno-šumarskih odnosa u vojnom komunitetu Petrinja (1777-1871)

Članak govori o poljoprivredi i šumarstvu vojnog komuniteta Petrinja u razdoblju od 1777. do 1871. godine.

U većini povlaštenih krajiških gradova uz primarne privredne djelatnosti komunitetskog tipa (obrt, trgovina), stanovništvo se bavilo i drugim poslovima, posebice poljodjelstvom, što je bilo i bitna značajka Petrinje. Nprekinutost urbanog razvoja vojnokrajiške tvrđavske Petrinje, pored vojnog i geostrategijskog značenja poglavito izlaskom iz Varaždinskog generalata (1753) kada je konačno odstupljena Kraljevini Hrvatskoj i ustupljena Banskoj krajini,¹ determinirana je i kompleksnim geografskim položajem, koji sadrži i druge potencijale u povoljnijim geopolitičkim odnosima, osobito prometno-geografskog i, uopće, gospodarskog značaja. Takav položaj Petrinje privlači pažnju najviših vojnih krugova u Beču; nakon 1760, umjesto Kostajnice postaje sjedište Druge banske pukovnije, a dodjelom carskih povlastica,² osim vojnog, postaje i obrtničko trgovačko središte. Sve je to utjecalo, iako s očitim zakašnjenjem, da Petrinja 1777. dobije položaj povlaštenog krajiškog grada – vojnog komuniteta,³ a njeno stanovništvo, nakon gotovo 200 godina, oslobođeno je vojne obveze i rabote. Otada slabi utjecaj pukovnijskih vojnih vlasti, koji je bio naglašeno prisutan u cjelokupnom društvenom životu grada. Ubuđuće najveću brigu oko uređenja i funkcioniranja vojnog komuniteta Petrinja, preuzima Banska brigada i Banska generalkomanda, što s neznatnim promjenama traje sve do 1861/71. godine.

¹ Usp. o tome opšir., I. Golec, *Povijest grada Petrinje (1240.-1592.-1992.)*, Zagreb, 1993, 85-88.

² Diplomom Marije Terezije od 18.12.1773. petrinjski obrtnici dobili su cehovske privilegije, a Petrinja je postala sjedište glavnog ceha (*Haupt-Grantz-Zunft-Lade*) za cijelu Bansku krajinu. (Povijesni arhiv Sisak – sabirni centar Petrinja, Vojni komunitet Petrinja, zbirka rariteta, bez arhivske oznake – u daljnjem tekstu samo PAS-SCP, broj kutije ili spisa i godine). Diplomom od 10.V.1777. Petrinja je dobila i sajamske privilegije za održavanje četiri sajma godišnje (13. svibnja, drugi dan prije Tjelova, treći dan dan Sv. Lovre, a četvrti 2. studenoga svake godine) (Izvor isti.).

³ S. Gavrilović, *Grada za istoriju vojne granice u XVIII. veku, I, Banska krajina 1690-1783*, Beograd 1989, 622-632.

Promjene u organiziranju i položaju nekih krajiških naselja, započete polovicom 18. stoljeća predstavljaju značajan trenutak u životu krajiškog stanovništva. Ovdje je riječ, prije svega, o onom dijelu krajišnika koji su imali sreću nastaniti se i živjeti u jednoj, specifičnoj vrsti grada poznatog pod nazivom – vojni komunitet (*Militär community*).⁴ U sustavu Vojne krajine ova je skupina gradova imala zaseban upravno-pravni ustroj, pod strogim nadzorom vojnih vlasti. Vojni komuniteti (među koje je uključena i Petrinja) razlikuju se od ostalih krajiških mjesta osobitim povlasticama, te posebnim oblikom gradske uprave – magistratima. Njihovo osnivanje potiču središnje vojne vlasti u Beču u nastojanju kako bi što više ojačale i osamostalile Vojnu krajinu u gospodarskom smislu. Slabo razvijeni obrti i nedostatna trgovina u Vojnoj krajini usporavali su opticaj novca, a time otežavali poljoprivrednu proizvodnju. Ostvarivanje načela autarkičnosti, zatvorenosti Vojne krajine u smislu financijskog uzdržavanja zapalo je u krizu sredinom 18. stoljeća. Otud ideja osnutka vojnih komuniteta, zasnovana na teorijskim zasadama marija-terezijanske kameralistike. Komuniteti bi prvenstveno preuzeli ulogu poticanja i promicanja (nezadovoljavajuće) obrtničke i trgovačke djelatnosti, ali isto tako i unapređenja poljoprivredne proizvodnje (ponajprije u njihovom krajiškom zaleđu) – u cilju održavanja autarkičnosti. Onovremeni kameralisti vidjeli su u gradovima najvažnija izvorišta tržišne privrede, cirkulacije i akumulacije novca, smatrajući ih neophodnim gospodarskim središtima. Ova činjenica umnogome objašnjava okolnosti i razloge nastanka vojnih komuniteta kao povlaštenih krajiških gradova. Njihovo uspostavljanje u ulozi nukleusa tržišnog gospodarstva proizlazi, dakle, iz potreba usklađivanja vojnih i poljoprivrednih namjena krajiškog stanovništva.

Na prostoru Banske krajine naročito je Petrinja raspolagala (sjedište Druge banske pukovnije i Banske brigade) prednostima zbog kojih zaslužuje dobivanje posebnog položaja. Naselje se razvilo na izuzetno važnom kontaktnom području, determiniranom rijekom Kupom, nizinom i pobrdem, pa stoga tijekom 18. stoljeća sve naglašenije privlači interes bečkoga Dvora i postupno postaje središnje urbanizirano mjesto Banske krajine. Vojni komunitet Petrinja, ujedinjujući spomenute privredne komponente s prometnim (sutok dviju prometno najvažnijih rijeka središnje Hrvatske – Kupe i Save), predstavljala je donekle zaseban slučaj u Vojnoj krajini. Postavši vojni komunitet i središnji urbani nukleus Banske krajine, ona je, kao ni jedan drugi komunitet Hrvatsko-slavonske vojne krajine, zadržala bitne elemente ruralne infrastrukture i krajiškog trgovišta.

Stoga u radu najviše analiziramo upravo one gospodarske djelatnosti (poljoprivreda, šumarstvo) koje prema zamisli središnjih vojnih vlasti u Beču i propisa o osnivanju vojnih komuniteta (1787. i 1794.) ne spadaju u privredu komunitetskog tipa (obrt, trgovina), već su isključivo privilegija »čistih« krajišnika, ili, pak, vojnih vlasti i države. U radu iznosimo više pokazatelja o poljoprivrednoj proizvodnji, veličini zemljišnog posjeda, osnivanju gospodarskog društva, gospodarenju petrinjskim šumama, sve u svjetlu nepoštivanja komunitetskih i drugih propisa, kako od strane komunitetskog žiteljstva, tako i krajiških vojnih vlasti. Ali ponajprije svrhu rada vidimo u koristi koju razvoj agrarnih odnosa, makar i u tako složenim okolnostima, donosi cjelokupnom stanovništvu Petrinje i gospodarskoj stabilnosti vojnog komuniteta Petrinje, koji se, zahvaljujući tome, gotove sve vrijeme uživanja statusa povlaštenog krajiškog grada (1777-1871), nalazio među ekonomski najrazvijenijim vojnim komunitetima Hrvatsko-slavonske vojne krajine.

⁴ Aleksander Buczynski, *Nastanak i organizacijski oblik vojnih komuniteta od 1748. do 1850.*, »Arhivski vjestnik«, 34-35 (1991-1992), 185-194.

Propisi o vojnim komunitetima u vezi stjecanja, prometa, kupovine i veličine zemljišta, koje komunitetski žitelji smiju posjedovati,⁵ za razliku od čisto vojno-krajiških zemljoposjeda (vojnih lena) koja sada krajišnik uživa kao doživotni vojnik, prema našim istraživanjima, koncem 18. stoljeća djelomice, a sredinom 19. stoljeća u mnogo čemu nisu poštivani, a čini nam se da zbog toga stanovnici vojnih komuniteta nisu snosili gotovo nikakvih posljedica. Valja podsjetiti da je člankom 13. Temelnog zakona iz 1807. čisti krajiški zemljoposjed bio podijeljen u četiri razreda: puni posjed (*Cielo Selishste*), tročvrtinski posjed (*Tri Fertalja*), polovični posjed (*Pol Selishsta*) i jedan četvrtinski posjed (*Jedan fertalj*).⁶ *Puni krajiški zemljoposjed na kojeg je krajiška kuća imala pravo, u Banskoj je krajini pored okućnice od 1 jutra iznosio 24 jutra zemlje, tročvrtinski posjed 13,5 jutara, polovični posjed 9 jutara i jednočvrtinski posjed 4,5 jutra zemlje. Od toga bi se oko 70% trebalo odnositi na oranice, a ostatak na livade. U smislu članka 12. Temelnog zakona krajiški zemljoposjed bio je podijeljen na »Koreno imanje« ili baštinu (*Stammgut*) i »Savishju Zemlju ili suviš polje« (*Überland*).⁷ Baština se za razliku od suviš polja nije smjela smanjivati niti otuđivati, a odnos između ova dva dijela neznatno se razlikuje u pojedinim dijelovima Vojne krajine.*

Propisima za vojne komunitete iz 1787. i 1794. stanovnicima komuniteta osigurava se puno vlasništvo nad zemljoposjedima ograničene površine, a bilo im je dopušteno da prodajom, darovanjem i ostavštinom njome mogu zakonito raspolagati. Jedino je nisu smjeli prodavati strancima, već samo građanima stanovnicima komuniteta i krajišnicima. No pojedine odredbe osnovnih krajiških zakona, u vezi posjedovanja zemljišta od strane provincijalista i građana komuniteta, ako nisu ispunjavali prvi i osnovni uvjet za stjecanje prava na zemljištu u Vojnoj krajini, tj. besplatno osobno vršenje vojne službe, često su dvosmisleno i nespretno tumačene, što je znalo stvarati zabune, nesporazume i kod najviših vojnih vlasti u Beču. Tako je, primjerice, u čl. 3. Temelnog zakona iz 1807. izričito napisano sljedeće: »Provinzialisten und Bürger der Militär-Kommunitäten, welche keine unentgeltlichen persönlichen Militär-Dienste leisten, und daher die erste und unerlässliche Bedingung des Erwerbes liegender Güter in die Gränze nicht erfüllen, können in Zukunft auch keine solchen Güter dort erwerben.«⁸

Tijekom 1824. godine najviše vojne vlasti u Beču ponovno ističu kako provincijalisti i građani vojnih komuniteta, pozivajući se upravo na iznijeti članak, nemaju pravo stjecanja zemljišta, budući da ne ispunjavaju osnovne uvjete za stjecanje nekretnina, tj. ne obavljaju besplatno osobnu vojnu službu. Zbog toga oni ne predstavljaju povlaštene zemljoposjednike, već se doslovno, uzimajući u obzir spomenuti članak 3, tretiraju kao iznimke. Kod obrtnika i trgovaca koji su osobno oslobođeni vojne službe i njihove dozvole ograničenog stjecanja zemljoposjeda, kod vojnih vlasti izgleda nije bilo dvojbi.

⁵ Najznačajnije i najpodrobnije odredbe koje se odnose na cjelokupni društveni život stanovnika vojnih komuniteta sadržane su u Regulativu iz 1787. O tome opširnije vidi, HDA, 430, Slavenska generlakomanda, K-23, sig. 1787-12-440, Regulativ für die Militär-Communitäten Semlin, Carlowitz und Petrovaradin.

⁶ Usp. o tome, Mathias Stopfer, *Lehrbuch über die Grundgesetze der kalrstädter, warasdiner, banal-slavonischen und banatischen Militär-Gränze*. Graz 1840., 43; D. Roksandić, *Temeljite uprave za karlovačku, varasdinsku, banovsku, slavonsku i banatsku vojnu granicu iz 1807. godine*, »Radovi Zavoda za hrvatsku povijest«, 20, Zagreb 1987, 199.

⁷ M. Stopfer, n. dj., 199.

⁸ Usp. o tome, *Grungesetze für die Carlstädter-Warasdiner, Banal, Slavonische, und Banatische Militär-Gränze*, Wien 1807., 9.

Što se tiče časnika, činovnika i svećenika, također su prisutna određena ograničenja kod stjecanja zemljoposjeda. Temeljnim zakonom iz 1850. godine određeno je da časnici, činovnici i svećenici u Krajini mogu posjedovati do 3 jutra zemlje, a trgovci i obrtnici do 6 jutara zemlje.⁹ No, uvidom u gruntovne knjige, ponajprije ovdje mislimo na vojni komunitet Petrinju, a vjerojatno je bilo slično i drugdje, dolazimo do sasvim drugih spoznaja. Zemljoposjedi su kod nekih bili daleko veći nego što su zakonom propisani.

Budući da se u vojnim komunitetima nije odvijalo sve onako kako je bilo predviđeno, nedvojbeno i izostankom potrebnog nadzora vojnih vlasti, u tim povlaštenim krajiškim gradovima ima sve više osoba koje se bave poljoprivredom, što je trebalo biti isključiva »privilegija« krajišnika okolnih mjesta. Za budućnost vojnih komuniteta, čiji su žitelji oslobođeni vojne službe ponajprije zbog bavljenja obrtom i trgovinom, u pravnom smislu vrlo negativno djeluje useljavanje krajišnika poljodjelaca, koji se kao stanovnici vojnih komuniteta i dalje bave prijašnjim poslom, ali sada oslobođeni vojne službe, slabeći time vojni potencijal Vojne krajine.¹⁰ Takvi slučajevi ne izazivaju nezadovoljstvo samo u okolnih krajišnika, već općenito stvaraju lošu sliku o ulozi i svrsi vojnih komuniteta, budući da mnogi u tome vide slabosti krajiškog sustava i nedopustivu snalažljivost u izigravanju nedorečenih zakonskih propisa. Zato se i događalo da u ponekim vojnim komunitetima živi više obitelji koje se bave poljodjelstvom, nego obrtom i trgovinom.¹¹ Primjerice, Senjani su se uglavnom bavili vinogradarstvom, Bjelovarčani stočarstvom, posebice konjogojstvom, a Petrinjci ratarstvom.¹² Uzgojem žita, ponajviše pšenice i kukuruza, pa i sadnjom vinograda Petrinjci se znatnije bave još od konca 17. stoljeća. Blagodati petrinjskih oranica, vinograda i livada imali su prigodu osjetiti i pojedini članovi poznate hrvatske obitelji Jelačić, koji se tu naseljavaju oko 1673. godine.¹³ Sredinom 18. stoljeća posjeduju preko 50 jutara zemljišta, od toga najviše livada u predjelima Oberlin, Harapinka i Kerchji, a šume u predjelu Pleterec.¹⁴ Tijekom 1773, obitelj Jelačić moli državu da otkupi njihova imanja budući da više nije u mogućnosti obrađivati tako velike površine zemlje.¹⁵ Velike zemljišne posjede imala je i obitelj Erdödy, i to u predjelima Szlatina, Drum, Guvno, Chret, Poliana. Osim toga, grofovi Erdödy na području Petrinje imaju veliki marof, a pošto su vojne vlasti smatrale kako bi isti trebao služiti isključivo potrebama Vojne krajine, vode se dugogodišnji i iscrpljujući sporovi te obitelji s vojnim vlastima.¹⁶

Petrinja je oko 1802. godine imala 668 kuća, a površina je iznosila 1089. 33/64 jutra i 17 1/12 četvrt. hvati. Od ovih 668 kuća samo ih je 432 pripadalo vojnom komunitetu, dok je ostalih 236 spadalo pod jurisdikciju Druge banske pukovnije. Na oranice se odnosilo 63%, na livade 15%, na vinograde 11%, na povrtnjake 6%, a na kuće i povrtnjake 3%. Tijekom 1802. Petrinja, pripajanjem dijela područja Druge banske pukovnije, povećava površinu i broj stanovnika.¹⁷ U isto vrijeme Bjelovar ima površinu 827 12/64 jutra i 233 kuće,

⁹ L. M. Krainz, *Die k.k. Militärgrenze und deren Grundgesetz*, Wien 1866, 85.

¹⁰ HDA, 429, Banska generalkomanda, K-9, 19.11.1800.

¹¹ L. Čelap, *Zemunski vojni komunitet (1717-1881)*, Beograd 1967, 10.

¹² A. Buczynsky, *Vojni komuniteti – središta građanstva Hrvatske krajine, povlašteni krajiški gradovi Bjelovar, Senj i Petrinja od 1787. do 1872. godine*, Zagreb 1993 (doktorska disertacija), 382.

¹³ HDA, 429, Banska generalkomanda, K-3, sig. 1773-28/266.

¹⁴ HDA, 429, Banska generalkomanda, K-3, sig. 1773-6-28.

¹⁵ HDA, 429, K-3, 1773-66-6.

¹⁶ HDA, 429, K-3, 1771-8; 1773-66-14; 1772-66-37.

¹⁷ A. Buczynski, n. dj., 383.

Senj sa 510 kuća prostire se na površini od 818 jutara i 1200 četv. hvati zemlje od koji se 13% odnosilo na vrtove i livade, a vinogradi su uzgajani na gotovo 68 jutara 945 četv. hvati.¹⁸

Godine 1802. Senj i Karlobag uopće nisu imali oranica, dok ih Petrinja ima 677 jutara i 400 četv. hvati, a Kostajnica 389 jutara i 1164 četv. hvati.¹⁹ Stoga valja zaključiti kako je u Petrinji od ukupne površine iskoristivog zemljišta oranica bilo 62,19%.

Na tako velikim površinama oranica komunitetski stanovnici Petrinje najviše uzgajaju pšenicu, kukuruz, ječam, zob, proso i dr. Godine 1801. prinosi pšenice vojnom komunitetu Petrinja iznose 417 vagana, a u Kostajnici 223 vagana.²⁰ Na površini od 151 jutra livada Petrinjci su 1801. godine imali prinos od 456 zentnera (1 z = 56,001 kg) ili 25.536,456 kg. Kostajničani na 49 jutara 270 zentnera, a Senjani na 33 jutra 240 zentnera. Prema tome, spomenute godine u prosjeku najbolje prinose u sijenu imaju Senjani 7,27%, potom Kostajničani 5,51%, a Petrinjci samo 3,02%. Ali, Petrinjci u to vrijeme imaju najveće voćnjake i povrtnjake. Na površini od 118 6/8 jutara, ponajviše se uzgajaju šljive i jabuke, dok te, 1801, Kostajničani uzgajaju voće i povrće na površini od 47 4/8 jutra. Izgleda da je šljiva te godine dobro rodila pošto su Petrinjci dobili 395 akova (1 akov = 74,273 litre) rakije, a Kostajničani 170 akova.²¹ Iste godine u Petrinji je popisano i pet kotlova za pečenje rakije. Vinograde su Petrinjci sadili na brežuljcima u neposrednoj blizini grada ponajviše u blizini groblja sv. Roka, sv. Trojstva nedaleko Hrastovice i dr. Početkom 19. stoljeća zasađeni su na površini od 82 3/16 jutara. Godine 1801. Petrinjci su dobili 1476, a Kostajničani 920 akova (*Eimer*) vina.²² Prema statističkim podacima za 1802. Petrinja je bila jedna od značajnijih vojnih komuniteta u uzgoju stoke. Popisano je 240 krava, 177 svinja, 155 radnih konja, 64 vola, 50 ovaca, 29 teladi i 15 koza. Iste godine Kostajnica ima 95 krava, samo 9 volova i 58 konja.²³

Koncem listopada 1802. na cijelom području Druge banske pukovnije obradive površine zemljišta bilo je 13.228 jutara, a u Prvoj 5.723 jutra i 175 čhv.²⁴ Godine 1817. zemljišni posjedi u vojnom komunitetu Petrinja iznose 27.181.468, Kostajnice 6.001.249 jutara, Glini ima 611.558, a Bjelovar 480.301 jutro.²⁵ Struktura zemljišta po iskorištenosti u Petrinji slična je onoj iz 1802. godine uz neznatno povećanje obradivih površina zasijanih kukuruzom i zasađenih vinovom lozom. Zemljišta su i dalje rascjepkana što onemogućava kvalitetniju obradu i bolje prinose.

Analizom upisanih podataka u gruntovnim knjigama koje se za petrinjski vojni komunitet sustavno počinju voditi koncem 18. stoljeća pokazuju se točnim već iznijete tvrdnje i

¹⁸ Isto, 382.

¹⁹ D. Roksandić, *Vojna Hrvatska*, Zagreb 1988, 2, 66.

²⁰ Isto, 66. Do sredine 18. st. u Vojnoj krajini gotovo svaki generalat, pa i pukovnija imali su svoje posebne mjere. Od kraja 18. st. u Hrvatsko-Slavonskoj vojnoj krajini u pravilu korištene su samo bečke mjere (*Winner Maass*) za dužinu, površinu i težinu, a požunske (*Pressburger Maass*) za suhe stvari i tekućine. Tako je, primjerice, vagan (*Metzen*) mjera za žito, sol i sl. iznosila 61,499 litara, akov (*Eimer*) mjera za tekućinu, ponajviše vino, rakiju i dr. iznosila je 74,273 litara, a cent (*Zentner*) mjera za težinu iznosila je 56,001 kg. (Usp. o tome: Carl B. Hietzinger, *Statistik der Militär-Gränze 2 a*, Wien 1820-360-362., M. Stopler, *Lehrbuch über die Statistik der Militär-Gränze des österreichischen Kaiserthums*, Graz 1840, 129-131, Z. Herkov, *Naše stare mjere i utezi*, Zagreb 1973. i dr.)

²¹ Isto, 67.

²² Isto, vidi i J. A. Demian, *Statistische Darstellung der Illyrische Militär-Provinz*, Tübingen 1810, 71-72, 74, 76-80.

²³ D. Roksandić, n. dj., 2, 67; J. A. Demian, n. dj. 85, 87, 89, 90; A. Buczynski, n. dj., 383

²⁴ HDA, 429, Banska generalkomanda, K-10, sig. 1804-6-87.

²⁵ C. A. Hietzinger, n. dj., 2a, 416.

pretpostavke kako se u pogledu stjecanja nekretnina, ponajprije zemljišta u mnogim slučajevima nije pridržavalo propisanih odredbi sadržanih u komunitetskim regulativima iz 1787. i 1794. godine. Ne poštuju se ni poslije donijetih dopuna, uputstava i sl. kojima vojne vlasti u Beču uređuju to područje društvenih odnosa za teritorije vojnih komuniteta.

Kako je to stvarno izgledalo u vojnom komunitetu Petrinja početkom 19. stoljeća pokazuju primjeri nekih vojnih osoba, obrtnika, trgovaca i poljoprivrednika. Budući da obitelj Jelačić nije tijekom 1773. uspjela rasprodati sve posjede, jedan dio naslijedio je rođeni Petrinjac, a kasnije general i feldmaršal Franz Jellachich.²⁶ Kako on od 1793. službuje izvan područja Petrinje što je i odgovaralo odlukama vojnih vlasti da časnici ne smiju službovati u istoj oblasti gdje imaju zemljoposjed, znatnu brigu o njegovu petrinjskom imanju, koje usput rečeno i nije bilo jedino, vode drugi. Pošto od 1805. uglavnom živi na imanju Kurilovcu u Turopolju, u Petrinji je sve rjeđe, a otada gotovo cjelokupnu brigu oko imanja vodi petrinjska građanka Cecilija Tichy. Godine 1810, dakle, kada je umro, prema glavnoj gruntovnoj knjizi posjedovao je u Dugoi Wulliczi (Dugoj ulici) kuću i okućnicu na površini od 836 čhv.; oranica prve klase 22 jutra i 629 čhv. u predjelima Reszna (Resna), Siczana (Šicana), Oberlin i Kerchie (Krči); oranica druge klase 9 jutara i 183 čhv.; livada prve klase 11 jutara i 338 čhv., 2 vinograda, jedan od 697 čhv. u predjelu Potochani (Potočani) i drugi od jednog jutra i 209 čhv. u predjelu Pleterecz (Pleterec), dok su mu se voćnjaci prostirali na površini od 1 jutra 336 čhv. također na području Pleterecz.²⁷ Godine 1802. udovica bojnika Domitrovicha naslijedila je kuću u Dugoj vuliczi kčbr. 213, te 9 jutara 345 čhv. oranica prve klase u predjelima Dolni Majur i Busisthe, 6 jutara 354 čhv. druge klase u predjelu Petrov Chret; 3 jutra 995 čhv. livade prve klase, 1 jutro 587 čhv. vinograda u predjelima Sipula i Mostecz, te 1 jutro 824 čhv. voćnjaka.²⁸ Kuću i zemljišne posjede, također umirovljenog časnika J. Manza iza njegove smrti 1808. nasljeđuje udovica Johanna i to oranice u površini od 9 jutara 803 čhv.; livada 2 jutra i 1011 čhv., vinograda 759 čhv. i voćnjaka 743 čhv.²⁹

Jedan od poznatijih petrinjskih trgovaca željeznom robom Matho Nemichich posjeduje 1814. kuću s okućnicom ukupne površine 212 čhv. u Tergovaczka vulicza (Trgovačka ulica), 3 jutra 1339 čhv. oranica prve klase i 5 jutara 690 čhv. livada prve klase u predjelima Maidanze (Majdanci) i Kerchi, i mali voćnjak nedaleko kuće površine 140 čhv.³⁰

Mesarski obrtnik i trgovac Lovro Gavrilovich 1806. u gruntovnoj knjizi ima upisanu kuću u Tergovaczkoj Vuliczi, 6 rali 561 čhv. oranica prve vrste, 1207 čhv. druge vrste, 1 jutro i 1422 čhv. livada prve vrste, 824 čhv. vinograda u poznatom petrinjskom vinogradarskom predjelu Mostecz i 148 čhv. voćnjaka. Oko 1815. zidarski obrtnik Anton Valentinich ima kuću u Klucharevoj Vuliczi, 2 jutra 847 čhv. oranica u predjelima Merzlo Polie i Polana, 1188 čhv. livade u predjelu Szipi i 93 čhv. vinograda u predjelu Zebinecz.³¹

Zemljišne posjede tada imaju i Petrinjci (kontribuenti) koji se gotovo isključivo bave ratarstvom kao osnovnim i jedinim izvorom prihoda. Tako, primjerice, Luka Augustich, žitelj vojnog komuniteta Petrinje, oko 1809. živi u vlastitoj kući u Klucharevoj Vuliczi. Ora-

²⁶ O. A. – O. F.

²⁷ PAS-SCP, sig. GPP-150-VIII-e/8.

²⁸ Isto.

²⁹ Isto.

³⁰ Isto.

³¹ Isto.

nica prve klase ima samo 1 jutro 1 169 čhv. u predjelima Merzlo Polie, Penie, Gmaine i 259 čhv. u predjelu Chret gdje je imao i 432 čhv. vinograda i 60 čhv. voćnjaka. U Chretu je tlo močvarno, pa je urod grožđa morao biti manji i nekvalitetniji negoli na poznatim vinorodnim brežuljkastim područjima iznad grada. Osim toga, Augustichove oranice rascjepkane su na 10 dijelova. Peter Szlanecz također poljodjelac, ima kuću u Klucharevoj Vuliczi, 8 jutara 534 čhv. oranica prve i 658 čhv. druge vrste; te vinograd od 1366 čhv. i voćnjak od 509 čhv.³² No, i ovdje valja istaknuti kako se oranice sastoje čak od 14 različitih parcela, a poneke udaljene jedna od druge i po nekoliko kilometara, počevši od predjela Szipi, Mračichevog Lusanika (Mračičev Lužnjak) Siczine, Merzlog Polia i sl.

Usprkos što ova dva primjera glede veličine zemljoposjeda petrinjskih poljodjelaca ne treba uzimati kao konačni prosjek veličine poljodjelskih zemljišta (1777-1871), jer je u Petrinji bilo poljodjelaca i sa znatno većim zemljoposjedima, ipak možemo zaključiti da prema istraživanjima za razdoblje od 1800. do 1850. godine, nedvojbeno najveće površine zemljišta u prosjeku posjeduju umirovljeni časnici, potom trgovci i obrtnici i na koncu profesionalni petrinjski poljodjelci (kontribuenti). No, ovaj će se odnos sljedećih desetljeća osjetno mijenjati ponajprije u korist petrinjskih poljodjelaca.

Zanemarujući vojne osobe, iz navedenog je vidljivo da ona kategorija komunitetskih žitelja (obrtnici i trgovci) koji bi se isključivo trebali baviti svojom djelatnošću (budući da se na njihovoj djelatnosti gotovo u potpunosti i temelji ustroj vojnih komuniteta) posjeduju veće zemljoposjede od poljodjelaca – kontribuentata, kojima je to jedino zanimanje. Iako su svi ti (navedeni) primjeri na prvi pogled u suprotnosti s komunitetskim propisima, ipak imaju i dobrih strana. Prvo, obrtnici i trgovci kod kojih bi došlo do poslovnog zastoja ili trenutne krize, preusmjerili bi dio ili veći dio svojih poljoprivrednih viškova za sirovinu bazu svoje obrtničko-trgovinske djelatnosti, što je stabilizirajuće djelovalo na njihovo poslovanje, znači na razvoj privrede komunitetskog tipa. Drugo, unatoč drugorazrednom položaju kontribuenti nisu imali razloga za veća negodovanja. U odnosu na krajišnike, već time što su postali stanovnici vojnog komuniteta bili su oslobođeni vojne službe i drugih davanja. Zajedno s krajišnicima proizvode su bez većih poteškoća mogli ponuditi i prodati na dosta dobro organiziranom petrinjskom tržištu, gdje je na tjednim i godišnjim sajmovima gotova svu ponuđenu robu (proizvode) uz obrtnike i trgovce kupovalo mnogobrojno petrinjsko vojništvo, činovništvo i dr.

Svi su Petrinjci obrađivali zemlju, barem do 1843, na nekvalitetan i zastarjeli način, koristili su zastarjele poljoprivredne alatke i uopće stupanj poljoprivredne (agrarne) kulture bio im je nizak.

Do utemeljenja »Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva« u Zagrebu (1841) nema znakovitijih pomaka ne samo u razvoju gospodarstva Građanske Hrvatske nego i Vojne krajine u kojoj se gospodarstvo razvija sukladno krutom krajiškom sustavu koji ga čvrsto okružuje. Da djelovanje Društva ne bi bilo ograničeno samo na Građansku Hrvatsku odmah je zamoljeno, a i odobreno od Dvorskog ratnog vijeća u Beču utemeljenje gospodarskih podružnica po cijeloj Krajini. Prvo je osnovano upravo u Petrinji (25.I.1843) u kojoj su zajedno trebali biti okupljeni stanovnici petrinjskog vojnog komuniteta i krajišnici Druge banske pukovnije.³³

³² Isto.

³³ Usp. o tome opšir., I. Golec, *Gospodarstvena bratovština petrinjska*, »Acta historico-oconomica Iugoslaviae«, Zagreb 1988, 15, 181-194. (U daljnjem tekstu samo, *Gospodarstvena bratovština* i broj stranice).

Čelnici toga petrinjskog društva smatraju najpotrebnijim uvođenje suvremenog i modernijeg gospodarstva ponajprije podizanjem poljodjelstva i stočarstva na području vojnog komuniteta Petrinje, a koliko je to moguće i na području Pukovnije.³⁴ Poslije zabrane gospodarskih podružnica po Vojnoj krajini – nekoliko mjeseci iza njihova osnivanja 1843. godine, petrinjski se poljodjelci 1847. opet udružuju, ali sada bez ikakvih veza s Gospodarskim društvom u Zagrebu. Novoutemeljena »Poljodjelska bratovština petrinjska« koja se zapravo nije bitno razlikovala od cehovskih društava, nije imala svoga pokusnog zemljišta, sjednice se neredovito održavaju, a poticaji za napredno i »umno« gospodarstvo opet su neznatni.³⁵

Zastoj u razvoju Društva primjećuje se prvih godina druge polovice 19. stoljeća osobito poslije donošenja Temelnog zakona iz 1850. godine kada se još nisu dovoljno »razbistrili« i ispitali najdjelotvorniji putovi kojima petrinjskim poljodjelicima valja krenuti. U to vrijeme, točnije 1852, vojni komunitet Petrinja ima 669 privatnih kuća, a proteže se na površini 6518 jutara 931 2/6 čhv. od koji se na oranice i alodijalne šume odnosi 31%, na pašnjake 24%, na vinograde 7%, na livade 6%, a samo 1% na kuće i okućnice. Iste godine žitelji imaju 315 konja, 94 teladi, 9 bikova, 68 volova, 566 krava, 1 kozu i 142 svinje, a popisano je 58 košnica i 21 kotao za pečenje rakije.³⁶

Snažniji poticaji razvoju gospodarstva u Petrinji poslije 1860. dolaze iz Beča: Stjepan Pejaković jedan je od najpoznatijih Petrinjaca i svakako najagilniji i najodlučniji promicatelj gospodarske misli u Vojnoj krajini, posebice u razdoblju od 1860. do 1871. godine.³⁷ On je na svojim zemljištima u Petrinji nastojao suvremenim metodama uzgojiti kvalitetne sorte žita, vinove loze i sl. Potaknulo je to petrinjske poljodjelce da sudjeluju na Prvoj gospodarskoj izložbi u Zagrebu (18.VIII. – 14.X.1864),³⁸ a potom i na gospodarskoj izložbi u Beču tijekom svibnja 1866. Gospodarstvena bratovština izložila je uzorke sjemena pšenice, zobi i prosa, dobivene na svojim uzgajalištima, a razne poljoprivredne proizvode izlagalo je i 13 žitelja vojnog komuniteta Petrinje.³⁹

U periodu oživljavanja petrinjskog poljodjelstva kroz djelatnost Gospodarstvene bratovštine zemljišni posjedi u Petrinji su se povećali u odnosu na 1852. godinu za 7,4%, tako da 1865. iznose 7040 jutara i 171 čhv. Od toga na erarne zemlje otpada 20 jutara 583 čhv., na općinske 3697 jutara i 270 čhv., dok privatni zemljoposjednici ukupno posjeduju 3322 jutara i 442 čhv.⁴⁰ Od prvih ljudi bratovštine najviše zemlje posjeduje Jandro Gorša – 19 jutara 133 čhv; Joso Antolec 15 jutara 272 čhv.; dugogodišnji predsjednik poljodjelske udruge Jandro Mažić 14 jutara 421 čhv.; te gospodari Ivo Biffel 12 jutara 1045 čhv. i Lovor Pavković 10 jutara 267 čhv.⁴¹

³⁴ »List mesečni horvatsko-slavonskoga Gospodarskoga Društva«, Zagreb 2 (1843) 3, 1.3.1843, 39. (daje samo »List mesečni...«); »Gospodarski list« (1891) 11, 5.6.1891, 87.

³⁵ »Novi Pozor«, Beč, (1868) 217, 5.6.1860, 860.

³⁶ A. Buczynski, n. dj., 383.

³⁷ I. Golec, *Gospodarstvena bratovština...*, 185.

³⁸ S. Pejaković, Napisnik o skupštinah petrinjaske poljodjelske, obdržavanih počamši od 18. rujna pak do 2. listopada 1864, u Beču 1865, 6.

³⁹ J. Ev. Höbbling, *Die Kollektiv-Ausstellung aus der k.k. Militär-Grenze bei der landwirtschschftlichen und Industrie-Ausstellung in Wien im mai 1866*, Wien 1866, 46-47. Primjerice, J. Antolec izložio je pšenicu i lan; trgovac Florijan Schmidt kukuruz i proso; medicar A. Zernek 1 pčelinju košnicu Gabriel Dizdar, tesar Florijan Mačečević i krojač Thomas Boskovich, dok je vrsnu šljivovicu iz 1862. izložio trgovac Johan Turoplchich, a S. Pejaković kvalitetnu ovčju vunu.

⁴⁰ PAS-SCP, sig. GPP-162-VIII-e, Grundbesitz-Ausweis der Militär Communität Petrinja.

⁴¹ Isto.

Ipak, kod ponekih komunitetskih žitelja, koji se poljodjelstvom bave samo usput i nisu članovi bratovštine, i dalje se osjeća, ali sada u manjoj mjeri, već navedeni nesrazmjer u korist nepoljodjelaca glede posjedovanja zemlje u petrinjskom vojnom komunitetu.⁴² Korist Društva u razvoju petrinjskog poljodjelstva bila je znatna. Nakon punog zamaha u njegovom djelovanju u Petrinji gotovo da i nema poljodjelca koji nije član ili se ne koristi stručnim savjetima, pa i modernijim strojevima i alatkama Društva za obradu svoga zemljišta. Počinje rad na spajanju inače »razbacanih« zemljišnih parcela petrinjskih gospodara (komasacija), koriste se kvalitetnije sorte sjemena, uzgajaju se poznatije i bolje pasmine stoke, a snažno se potiče razvoj svilarstva i lanarstva. Veliki broj komunitetskih žitelja Petrinje počinje saditi dudove, vjerujući da je svilarstvo jedno od najunosnijih privrednih djelatnosti, koje može pridonijeti njihovu osobnom bogaćenju i procvatu cijelog grada. Od 1864. održavana su godišnja natjecanja »bubarica« koje bi za uspješan uzgoj svilenih buba dobivale vrijedne i poticajne nagrade.⁴³ Od 1865. petrinjskim poljodjelcima prigodom obrade zemljišta stoje na raspolaganju novonabavljene alatke Društva, primjerice tri željezna pluga (vidačka), tri željezna »hrvatska pluga«, dvije sječkarice i sl. Prije korištenja, bratovština je organizirala predavanja o njihovoj pravilnoj upotrebi, a organizirala su i natjecanja poljodjelaca na bratovštinskom zemljištu u dubokom oranju, rezidbi voća, vinograda i sl.

Do sredine 18. stoljeća šume Vojne krajine, koje zapremaju gotovo preko polovice površine cjelokupnog krajiškog zemljišta, korištene su bez sustavnijih planova, nepropisnom sječom i sl. Ogromne količine ogrijevnog drveta sječene su ponajprije za potrebe činovnika i ostalog krajiškog žiteljstva. Jedna od prvih uredbi koja uređuje sječju, žirenje i šumske takse donijeta je za Slavonsku krajinu već 1755. godine, dok se slične uredbe za Bansku krajinu počinju primjenjivati tek 1790. godine.⁴⁴ Najvažniji propis odnosno šumski red (*Waldordnung*) za Hrvatsko-slavonsko-banatsku granicu donijet je 1787. godine.⁴⁵ Šume su smatrane isključivo državnim vlasništvom. Vojni komuniteti u pravilu nisu mogli stjecati pravo vlasništva nad šumama, jedino im se u iznimnim slučajevima na određeno vrijeme odobravalo pravo upravljanja ponekim šumskim dobrima. Svaka pukovnija dužna je voditi nadzor i brigu o šumama svoga područja – trebalo je zaposliti plaćene stručne osobe, upravne časnike osposobljene za šumarsku službu. Država je odobravala pukovnijama slobodno raspolaganje potrebnim količinama ogrijevnog drveta za osoblje koje ga dobiva besplatno, kao godišnje sljedovanje, kao i za krajiške žitelje pukovnije koji su uživali sva *servitutna* prava (prava služnosti, npr., besplatno korištenje ogrijevnog i građevnog drveta, besplatno žirenje). Prava korištenja šumom u Krajini i odnosi države kao vlasnika šume i korisnika, ponajprije krajišnika uređena su do druge polovice 19. stoljeća s više propisa, od kojih treba spomenuti one iz 1810, 1818, 1820, 1822. i 1839. godine.⁴⁶

⁴² Isto. Tako, npr., medičar Adolf Zerneck 1865. ima 20 jutara 410 čhv. zemljoposjeda; kotlar Nikola Breberin 17 jutara 1479 čhv.; Paul Ebner, dimnjačar, 10 jutara 458 čhv., a satnik Domitrovich 11 jutara 6 čhv.

⁴³ S. Pejaković, Napisnik o šestoj skupštini petrinjske bratovštine gospodarstvene, održanoj dne 7. i 14. listopada 1866. u 10 urah prije podne predsjedom starješine Jandre Mažića. U Beču 1867, 49.

⁴⁴ C. B. Hietzinger, n. dj., 2a, 138.

⁴⁵ Isto, 137.

⁴⁶ Usp. o tome, R. Šteger, *Bela Crkva u XVIII. i XIX. veku, komorski vojnograničarski period*, Novi Sad – Bela Crkva 1892, 141-147; N. Segedi, *Razdioba šuma Petrovaradinske pukovnije na državni erar i imovine općine prilikom razvojačenja Vojne krajine 1871. g.* »Radovi Centra za znanstveni rad JAZU« – Vinkovci, 6 (1987) 6, 118-119.

Temeljnim zakonom od 7. svibnja 1850. godine »šume u Krajini dobro su državno...« iz kojih su krajišnici mogli podmirivati svoje potrebe u gorivu i građevnom drvetu, a imali su pravo žirenja i pravo na šumsku ispašu.⁴⁷ Zakonom o šumama iz 1852. godine, koji stupa na snagu 3. veljače 1860, točno su normirani servituti kojima su bile opterećene državne šume. Čl. 68. određeno je da krajiške obitelji imaju pravo na besplatnu građu, i gorivo drvo za kućnu potrebu; na pašu i žirenja za stoku, sakupljanje suvaraka; sabiranje žira, bukvice, kestena i bujadi. Čl. 71. određene su količine ogrijevnog drveta za potrebe krajiških obitelji koje mogu iznositi 3 do najviše 7 1/2 kubični hvati. U šume su mogli tjerati za ispašu toliko stoke, koliko je krajišnicima bilo potrebno za uzdržavanje i potrebe domaćinstva, dok se za stoku uzgajanu za trgovinu trebala platiti pristojba.⁴⁸ Zakonom od 8. lipnja 1871. uređen je otkup prava na drvarenje, pašu i uživanje šumskih proizvoda. U svakoj pukovnji izvršena je procjena šuma, koje su razdijeljene na dva, prema vrijednosti jednaka dijela, od kojih je jedan pripao državi, a drugi novoustrojenim imovnim općinama.⁴⁹

Prema Hietzingeru, 1786, u Prvoj banskoj pukovnji na šume otpada 48.299.600 jutara, a na Drugu bansku pukovnju s vojnim komunitetom Petrinja 68.210.200 jutara ili ukupno 116.509.800 jutara u obje banske pukovnije.⁵⁰ Tijekom 1818. Prva banska pukovnja ima 67.679.847 jutara, a Druga 740.681.500 jutara šume.

Iste godine iskazane su šume vojnog komuniteta Petrinje tako da je 1818. u Banskoj krajini prekriveno šumom ukupno 143.697.1347 jutara zemlje.⁵¹ Kvalitetan hrast uspijeva najviše u Slavonskoj krajini, dok u Banskoj hrastovih šuma ima dosta u neposrednoj blizini Petrinje, a kvalitetna bukova drveta na području Wranove Glawe i Petrowe Gore.⁵²

Unatoč propisima i šumskim redovima šume nisu racionalno koristili ne samo krajišnici već i država koja je povremeno davala u zakup dijelove šuma u razne privredne svrhe. Tako je 1818. u šumama Banske krajine prodano 10.220 hrastovih dubova za izradu lađa, dok je u Slavoniji iste godine i u iste svrhe posječeno 5.254 hrastovih stabala.⁵³ Kao jedan od najneekonomičnijih oblika korištenja krajiških šuma, prema R. Bičaniću, bila je proizvodnja pepeljike (potaše – kalijevog karbonata) dobivene paljenjem drveta, najčešće bukve. Od 1815. godine u Vojnoj krajini pale se šume zbog dobivanja pepeljike, pa pukovnije daju šumu u zakup poznatim trgovcima. Osobito veliki poslovi glede paljenja šume zabilježeni su oko 1810. u Ogulinskoj, a nešto kasnije i Slavonskoj pukovnji. Tijekom 1820. Druga banska pukovnja u Petrinji daje u zakup paljenje 50.000 centi potaše u šumama njena po-

⁴⁷ U čl. 18. Zakona objavljenog na hrvatskom jeziku u »Narodnim novinama« od 28.6.1855. dalje piše: »Iza kako se namiri, što carstvo dervah za granicu treba, ima se graničarom polag starih njihovih pravicah iz ovih šumah odredjivati besplatno što im za potrebe domaće, za gradjenje i oganj dervah treba, i to ponajprije njima, tj. prije nego se ikom drugom dervah dade. Imadu zatim graničari pravo, svoju najprije popisanu marhu i ostalu životinju, na pašu i žir tierati, samo ne u branjevine, i to besplatno i bez vadenja ceduljah za pašu i žirovinu; zatim izvoziti suho granje i dervlje u tri dana svake nedilje, koje će određivat starešinstvo občine u porazumljenju s nadzorničtvom šumah...«

⁴⁸ B. Stojsavljević, *Šuma i paša, u borbi sela u Hrvatskoj i Slavoniji poslije 1848.*, »Grada za gospodarsku povijest Hrvatske«, Zagreb 1961, 11, 284-285.

⁴⁹ Isto, 285.

⁵⁰ C. B. Hietzinger, n. dj., 2a, 126.

⁵¹ Isto, 126.

⁵² Isto, 131.

⁵³ Isto, 132.

dručja, za što je valjalo »uništiti« 500.000 hvati drveta, a Pukovnji trebalo donijeti dobit od 70.000 forinti.⁵⁴

Sustavno organiziranje šumarske službe u Vojnoj krajini počinje početkom 19. stoljeća osnivanjem krajiških šumskih direkcija. Godine 1822. u Vojnoj krajini djeluje 8 krajiško-šumskih ravnateljstava (*Gränz-Wald-Direction*): Karlovačka, Gospička, Varaždinska, Banska, Srijemska, Slavonska, Banatska i Sedmogradska. Varaždinska šumska direkcija imala je sjedište u Bjelovaru, a Banska, koja je bila nadležna za obje banske pukovnije, u Petrinji (*Banal-Wald-Direction zu Petrinia*). Na čelu direkcije nalazio se Wald-Director. U Petrinji je to bio Joseph Straube. Svaka pukovnija imala je te godine po jednog šumarskog upravitelja odnosno lugara na konju (*Waldbereiter*). U Prvoj banskoj te poslove obavljao je Franz Simonovich, a za Drugu bansku pukovnju Stephan Kusmacz.⁵⁵ Od 1826. u Vojnoj krajini djeluje 5 direkcija. Banska je udružena s Varaždinskom te pod nazivom *Warasdiner-Banal-Wald-Direction* počinje rad sa sjedištem u Bjelovaru,⁵⁶ da bi za obje krajine od 1830. opet imala sjedište i djelovala u Petrinji.⁵⁷ Tijekom 1842. ravnatelj direkcije je Wenzel Tereba, lugar u Prvoj banskoj pukovnji je Theodor Dizdar, u Drugoj Wilhelm Koblet, u Varaždinsko-križevačkoj pukovnji lugar je Franz Frembt a u Varaždinsko-đurđevačkoj, sa sjedištem u Bjelovaru, Stanislaus Draganicsich v. Drachenfeld.⁵⁸ Iza 1850. šumska direkcija za Varaždinsku krajinu je u Zagrebu, a za Bansko-slavonsku u Petrinji. Poslije 1857. godine za cijelu Vojnu krajinu djeluju samo dvije šumske direkcije i to za Hrvatsko-slavonsku u Zagrebu, a Banatsko-srpsku krajinu u Temišvaru.

Nesuglasja i rasprave oko prava vlasništva nad petrinjskim šumama traju gotovo od 1753. godine, tj. izdvajanjem Petrinje iz Varaždinskog generalata i ponovnim ulaskom u sastav Banske krajine. U to vrijeme Petrinjci posjeduju šume u blizini sela Taborišta koje je petrinjska općina oko 1750. kupila od Zagrebačkog kaptola za iznos od 1.200 forinti,⁵⁹ i šumu nedaleko sela Hrastovice za iznos od 800 forinti.⁶⁰ Tijekom 1759. po svemu sudeći još nema nesporazuma s vojnim vlastima Banske krajine u vezi vlasništva ovih šuma budući da petrinjska općina iste godine od žitelja Mošćenice za 1.148 forinti i 10 krajcara kupuje predio zvan »mošćenički vinogradi« koji skoro pošumljuje, i otada taj dio petrinjske šume službeno nosi naziv »Trsja«. Još je 3. lipnja 1761. godine »najponizniji i uvijek vjerni petrinjski Communitaet podastro svoju predstavku...« Franji grofu Nadasdyju, banu Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, zbog bespravnog korištenja petrinjske šume od biskupskih i kaptolskih podanika iz Bresta i Vurota. Osobito se naglašava kako ta šuma, odnosno *Petrinianer Wald* već godinama zadovoljava potrebe petrinjskih žitelja za drvom, prehranom stoke i sl. Ujedno se banu daje do znanja da takvih žalosnih primjera njihovi »stari« nisu imali u vrijeme Varaždinskog generalata. U odgovoru od 16. lipnja 1761. godine, ban je izgleda umnogome prihvatio primjedbe Petrinjaca i otada pa gotovo do konca 18. stoljeća nije bilo značajnijih nesporazuma. To je tim značajnije što je nakon 1777. i dobivanja statusa komuniteta, sam komunitet počeo gospodariti šumom. Prema svemu sudeći i prije do-

⁵⁴ Usp. o tome, R. Bičanić, n. dj., 122-123.

⁵⁵ *Militär-Schematismus...*, Wien 1822, 412.

⁵⁶ Isto, Wien 1827, 414.

⁵⁷ Isto, Wien 1827, 413.

⁵⁸ Isto, Wien 1827, 435.

⁵⁹ Vinko Benak, *Šuma Kotar grada Petrinje*, »Banovac« 3 (1890) 29, 19.08.1890, 4.

⁶⁰ Isto.

nošenja komunitetskog regulativa iz 1787, vjerojatno od početka vojno komunitetskog ustroja Petrinje (1777) među magistratskim službenicima sistematizirana su i radna mjesta lugara čije plaće teku iz komunitetske blagajne, dok su novčane i druge dobiti u vezi gospodarenja spomenutim šumama prikazivane kao prihod komunitetske proventne blagajne.⁶¹

Nakon 1790. šume petrinjskog komuniteta već nose skupni naziv *Communitäts Wald Kotar* dok upravo u tom razdoblju nadzor nad njihovim gospodarenjem, kao državnim šumama, pozivajući se na šumski red iz 1787. godine nastoji preuzeti i podosta u tome uspijeva uprava Druge banske Pukovnije. Pojedine dijelove šume, bez znanja i dogovora s petrinjskim vojnim komunitetom, pukovnija daje na korištenje krajišnicima obližnjih sela Budičine, Moštanice, Taborišta i dr., a šumske dohotke koji su do tada ulazili u komunitetsku proventnu blagajnu, jednom od svojih odredbi preusmjeruje u pukovnijsku proventnu blagajnu. U to vrijeme u stožeru Pukovnije osnovana je zasebna vojna uprava nad Kotar šumom:⁶² sve je to potaklo magistratske čelnike da zadovoljštinu traže kod Banske generalkomande u Zagrebu koja je prihvatila žalbene razloge Petrinjaca i svojom naredbom potvrdila da sporna šuma ipak pripada vojnom komunitetu Petrinja.⁶³ Uprava Druge banske pukovnije doslovno tumačeći spomenuti šumski zakon iz 1787. godine u svome otpisu Banskoj generalkomandi tijekom 1803. godine tvrdi kako Generalkomanda u ovakvim slučajevima, bez mišljenja Dvorskog ratnog vijeća, ne može samostalno odlučivati, budući da se šuma »kao vojni feud« smatra vlasništvom države. Izgleda da je Banska generalkomanda ozbiljno primila na znanje ovaj dopis Pukovnije, a Petrinjcima je ostalo da ponovno pokušaju ishoditi svoja prava.

Prigodom organizirane potjere (hajke) na vukove, u Kotar šumi 15. prosinca 1806. godine petrinjski građani koji su u njoj sudjelovali, uvjerali su se kako su u pojedinim predjelima šume vojne vlasti »doznačile gratis građevno drvo« graničarima više sela Petrinjske satnije. Žalba je upućena novoutemeljenom »Cesarskom kraljevskom banskom šumskom uredu« sa sjedištem u Petrinji, koji svojom odlukom od 17. prosinca 1806. prosvjed odbija, opet »pozivom na bečki šumarski propis od 24. travnja 1878. po kom su sve graničarske šume aerarsko vlasništvo i jer je u smislu najviše odredbe od 13. rujna 1803. i 4. studenoga 1806. s obzirom na samu šumu Kotar kao aerarsko militarni feud (Lehen) podijeljeno samo s najviše milosti Petrinjcem užitak drvlja, to na vlasništvo i samostalnu uporabu iste šume petrinjski građani nemaju upliva...«⁶⁴

Pitanje vlasništva Kotar šume izgleda da je ponovno aktualizirano prigodom popisa i izmjere zemljišta u Vojnoj krajini 1818. godine. Prema Hietzingeru također nema dvojbe da su krajiške šume državno vlasništvo, no i on priznaje da u vezi s tim postoje određene nedorečenosti, pa i izuzeci koji se ponajprije odnose na vojne komunitete Petrovaradin, Karlovce i Petrinju.⁶⁵ U istom dijelu Hietzinger posebno spominje površinu i šume Druge banske pukovnije, a posebno šume petrinjskog vojnog komuniteta Petrinje u površini od 1.949.600 jutara.⁶⁶ Budući da je uprava Druge banske pukovnije, odnosno ravnateljstvo

⁶¹ Isto, Banovac, 3, (1890) 30, 26.08.1890, 3.

⁶² Isto.

⁶³ Isto.

⁶⁴ Isto.

⁶⁵ C. B. Hietzinger, n. dj., 2a, 134.

⁶⁶ Isto, 126.

šuma Banske krajine ostalo kod svojih, već iznijetih stajališta, kao i zbog upornosti petrinjskog vojnog komuniteta, Banska generalkomanda 20. travnja 1818. traži pomoć u razrješavanju ovog slučaja od Dvorskog ratnog vijeća u Beču. Otpisom od 5. svibnja 1819. *Hofkriegsraths* vjerojatno zbog određenih nedoumica i prava koja u spornom slučaju idu u korist petrinjskom vojnom komunitetu ne donosi konačnu odluku već traži od Generalkomande da detaljno ispita kako je vojni komunitet Petrinja došao do spornih šuma; od koga su šume kupljene; tko je »mošćeničke vinograde« pošumio; da li komunitet ili pukovnija; da li su ti vinogradi stajali baš na mjestu gdje je sada šuma Trsje i sl. Nakon toga, a ne prije, moći će se donijeti konačna odluka.⁶⁷

Na zahtjev Generalkomande izradu elaborata obavile su stručne službe Banske brigade u Petrinji na temelju kojeg je Dvorsko ratno vijeće 11. siječnja 1821. godine za Petrinjce donijelo pozitivnu odluku u pitanju sporne šume, budući da Banska generalkomanda otpisom od 29. siječnja 1821. br. 1128 šumu Kotar smatra vlasništvom vojnog komuniteta Petrinja.⁶⁸

Ali, Druga banska pukovnija ponovno ne prihvaća mišljenje Generalkomande, usprkos tomu što Generalkomanda za to ima uporište u Beču, te i dalje nastoji gospodariti, sada već možemo kazati, komunitetskom šumom zvanom Kotar. Oгледа se to u nastavljenim magistratskim prosvjedima usmjeravanim prema upravi Banske brigade, zbog učestalih šteta i sječe drva odobrenjem Pukovnije a opet bez znanja komuniteta. Stoga Banska brigada 15. ožujka 1824. dostavlja izvještaj krajiškog šumskog upraviteljstva za Bansku krajinu o svekolikim štetama počinjenim u šumama komuniteta i moli magistrat da se o tome temeljito izjasni.⁶⁹ Iscrpni izvještaj o štetama magistrat petrinjskog vojnog komuniteta je izradio 7. travnja 1824, dostavio ga Banskoj brigadi, da o njemu obavijesti šumsko ravnateljstvo i Pukovniku te zahtjevajući da se slično ubuduće ne ponavlja.⁷⁰

Ovdje valja svakako postaviti pitanje, da li je to izuzetak kada se jedna pukovnija ne pridržava uputstava Generalkomande, tim više ako takva uputstva imaju uporište u odlukama najviših vojnih vlasti u Beču, ili su takvi slučajevi bili češća pojava u Vojnoj krajinu. Ili pak, s druge strane, Pukovnija nikako nije mogla ili nije htjela shvatiti, da bi vojni komunitet, pa tako i petrinjski, isključivo trebali slušati savjete, mišljenje i naredbe Generalkomande, a samo iznimno ili nikako Pukovnije. Petrinjci su se u više navrata zbog spornih šuma izravno obraćali i samom caru Franji I. koji je detaljno bio upoznat o tom slučaju i prigodom boravka u Petrinji 1818. godine. Možda je to i bilo od presudnog značaja da on 1832. vojnom komunitetu Petrinja daruje šumske predjele zvane Klupice, Matičev jarak, Parnice, Medmostmi koji od tada postaju sastavni dijelovi petrinjske komunitetske šume Kotar.⁷¹ Unatoč iznijetom, Kotar šuma sve do 1863. nije u gruntovnim knjigama bila uknjižena kao isključivo vlasništvo vojnog komuniteta Petrinja, već se vodila kao erarska komunitetska šuma. Zahvaljujući petrinjskom gradonačelniku Josephu Plavshichu, nespozrazumi se konačno razrješavaju 1863. godine. Temeljito proučivši sve dostupne mu spise nastale u stoljetnoj borbi Petrinjaca za priznavanje prava vlasništva nad njihovim šumama opširno izvješće s izvornim dokumentima šalje zagrebačkoj Generalkomandi. U istom izvješću osobito naglašava da je »svojtanje šume Kotar od strane vis.erara sigurno osno-

⁶⁷ HDA, 429, Banska generalkomanda, K-14, 1819-5.

⁶⁸ *Kotar šuma*, »Jugoslavenska sloga«, Petrnja 1 (1933) 24, 2.

⁶⁹ PAS-SCP, GPP-K-16(5), god. 1824, spis br. 7.

⁷⁰ Isto, 1824, 10.

⁷¹ V. Benak, n. dj., Banovac 3 (1890) 29, 19.07.1890, 4.

vana na bludnji, jer da je u gruntovnih knjigah ta šuma uvedena pod naslovom Aerial-Comunitätes-Wald-Kotar i za to, jer naslov aerarial spred stoji, sigurno se za to i sudi, da je to šuma aerarsko vlasništvo, a Communitetu petrinjskom da je u njoj samo pravo služnosti mišljeno...«⁷² Generalkomanda je cijeli predmet prosljedila Ministarstvu rada u Beču, a ovo opet sve spise odstupilo »doljnoaustrijskoj financiskoj prokuraturi, da ih izpita te na temelju podataka učini shodan prijedlog.«⁷³ Nakon iscrpnog proučavanja cijelog ovog uistinu složenog i jedinstvenog spora u Krajini, slijedilo je konačno obrazloženje po kojemu je šuma Kotar nepobitno vlasništvo petrinjske gradske općine »o čem bje petrinjski magistrat rescriptom ratnog ministarstva od 25. prosinca 1863, odjela 10. br. 4820 obaviješten...«⁷⁴ Nedugo potom izvršene su potrebne radnje oko upisa u gruntovnoj knjizi, a prema iskazu zemljoposjednika za 1865. godinu cjelokupna površina Kotar šume iznosi 2185 jutara i 946 čhv.⁷⁵

I na ovim primjerima, slično kao i kod poljoprivredne proizvodnje, izlaze na površinu neki »defekti« prisutni cijelo vrijeme ustroja vojnih komuniteta. Konkretno, ovdje je riječ o šumarstvu. U širem smislu nije bilo dvojbi, da li su šume Vojne krajine državno vlasništvo, budući da za to postoje uporišta u osnovnim krajiškim šumarskim propisima. Ali ipak su tu postojale određene nedorečenosti, što su dosta vješto znali koristiti žitelji nekih vojnih komuniteta, a među njima i Petrinjci. Iako vode dugotranju »parnicu« s vojnim vlastima, oni cijelo to vrijeme petrinjsku šumu smatraju komunitetskom i iz nje crpu sve blagodati koje šuma pruža. Civilno komunitetsko žiteljstvo besplatno uživa godišnju sječju ogrjevnog drveta, sječju stabala za tesarsko-građevinske poslove, ispašu stoke i dr., sve u skladu s komunitetskim pravilnikom o korištenju Kotar šume. Interesantno je istaknuti da pukovnijske vlasti nešto manje od stotinu godina niječu ta prava, a s druge strane komunitetskom stanovništvu Petrinje dopuštaju njeno korištenje. Nasuprot tome, petrinjski vojni komunitet tu se predstavlja kao jedini i stvarni vlasnik Kotar šume, budući da svako njeno korištenje od strane krajišnika okolnih sela i drugih, bez znanja komunitetskih vlasti, a dozvolom Pukovnije, smatra povredom komunitetskih prava, pa se stoga i vode tako mnogobrojni, iscrpljujući i dugotrajni sudski procesi.

Nakon poznatih promjena i donijetih zakona u vezi gospodarenja šumama na području Vojne krajine koji vrijedi sve do konačnog razvojačenja 1881. ukupna površina Kotar šume se povećala tako da 1873. iznosi 23.301 jutro. Od toga na šumom obraslo tlo otpada 2.187,82 jutara, na plodne čistine 88,06 jutara, na potoke i jarke 6,96 jutara, na prosjeke 34,14 jutara, na zgradi i dvorišta 1,97 jutara, dok se na rubu šume nalazi predjel od 14.19 jutara »izlučen kao stalno plandište blagu...«⁷⁶ Šuma je udaljena oko 6 km od grada Petrinje prostirući se jugoistočno u »granicah same gradske općine«. Proteže se od juga prema sjeveru u »popriečnoj duljini od 3000⁰, a od iztoka prema zapadu u širini od 2000⁰«. Nižiški predjeli šume zapremaju površinu od 1.225,55 jutara, a »valovito po brežuljcima na 1.110,55 jutara...«⁷⁷

⁷² Isto, Banovac 3 (1890) 31, 2.

⁷³ Isto.

⁷⁴ Isto.

⁷⁵ PAS-SCP, sig. GPP-162-VII-e, Grundbesitz-Ausweis der Militär Communität Petrinja.

⁷⁶ O. A. – O. F. Napisnik o sjednicah občinskog zastupstva petrinjskoga počamši od 11. kolovoza 1870.; Vidi i V. Benak, n. dj., Banovac 3 (1890) 31, 2.

⁷⁷ Isto.

Zusammenfassung

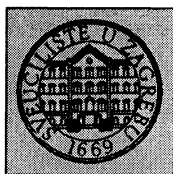
Beitrag zur Kenntnis von land- und forstwirtschaftlichen Verhältnissen in der Militärkommunität Petrinja (1777-1871)

Durch Erlangung des Status einer Militärkommunität befand Petrinja sich auf der Entwicklungswende von einer landwirtschaftlich-städtischen zur städtisch-landwirtschaftlichen Siedlung zentralen Types. Trotz der Tatsache, dass die militärischen Obrigkeiten bestrebt sind, Petrinja, wie auch die übrigen Militärkommunitäten, vor allem zu einem starken Handels- und Handwerkszentrum zu entwickeln, was Petrinja übrigens während der gesamten Kommunitätszeit auch ist, befaßt sich ein wesentlicher Teil der Kommunitätsbewohner sowohl am Anfang als auch am Ende der Kommunitätszeit (1777-1871) mit der Landwirtschaft. Gerade darin liegt einer der Hauptvorteile der Entwicklung von Petrinja (1777-1871), da sich die »neuen« Wirtschaftstätigkeiten (Handel, Handwerk, Produktion in Manufakturen und Fabriken) zum Großteil auf eigener einheimischer Rohstoffbasis gründeten. Einerseits wurde dadurch das Verlassen landwirtschaftlicher Modelle verlangsamt, doch andererseits vermerkte die städtische Wirtschaft vom Kommunitätstyp (Handwerk und Handel) kontinuierlich, mit geringen Schwankungen während einer langen Zeitdauer, einen ständigen Anstieg und stabilisierte in der Grundlage den städtischen Charakter der Militärkommunität Petrinja. Obwohl ein wesentlicher (größerer) Teil der Wirtschaftstätigkeit kommunitären Types von Ressourcen der Militärgrenze abhängig war, hatte die städtische Wirtschaft kommunitären Types im Grunde eigene bodenständige Quellen, wodurch Petrinja von den Auswirkungen der Krisen des Militärgrenzsystems verschont blieb, was Petrinja letztendlich, nach Aufhebung der Militärgrenze, eine stabilere Vereinigung mit Banalkroatien ermöglichte.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

30

ZAGREB 1997.

Izdavač
Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Za izdavača
Stipe Botica

Redakcija
Branka Boban
Neven Budak
Mirjana Gross
Franko Mirošević
Iskra Iveljić
Nikša Stančić
Božena Vranješ-Šoljan

Urednički kolegij
Ivo Goldstein
Marijan Maticka
Mario Strecha

Izvršni urednik
Mario Strecha

Adresa uredništva
Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb, Ivana Lučića 3
tel. 385 1/ 6120 150, 6120 166, fax. 385 1/ 6156 879
Časopis izlazi jednom godišnje. Izdavanje časopisa sufinancira
Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske
br. 6859/1 od 5.X.1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Ministarstvu znanosti i tehnologije
Republike Hrvatske pod brojem UP-547/2-84-1984.

Tehnički urednik
Krešo Turčinović

Naslovna stranica
Iva Makvić

Lektura i korektura
Ljiljana Cikota

Prijevod sažetaka na engleski jezik
Marina Denona-Krsnik

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

UDK 949. 75

RADOVI 30

/ [uređivački odbor Ivo Goldstein... et al.]. – Zagreb
: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, 1997.
– 372 str. ; 24 cm

– Summaries.

ISBN 0353-295X

Kompjutorski slog i prijelom
Krešo Turčinović

Tisak
KRATIS – Zagreb

Tiskanje završeno u ožujku 1998. godine

Naklada
500 primjeraka